

## ERMENİ KIPÇAKÇASININ SES ÖZELLİKLERİ ÜZERİNE

Nadejda CHIRLI\*

### Özet

*Türkçe, 11. yy'dan bugüne kadar değişik dönemlerde, farklı alfabelerle yazılmış ya da yazılmaktadır. Bunlardan biri de Ermeni alfabesidir. Bu makalede, Ermeni alfabesinde bulunan ünlü ve ünsüzlerin özellikleri sıralanıp, bu alfabeyle yazılmış Kıpçakça metinlerde çeşitli seslerin etkisiyle bazı ünlü ve ünsüzlerin uğradıkları değişiklikler tespit edilmiş ve örnekleriyle verilmiştir.*

**Anahtar kelimeler:** Ermeni Kıpçakçası, Ses Özellikleri, Kıpçakça, Ünlüler, Ünsüzler

### Abstract

*Turkish has been or being written several alphabets in its different periods since 11th century. One of the alphabets it was written is Armenian. In this article, giving vowel and consonant features that is found in Armenian Kipchak alphabet, in Kipchak texts written this alphabet, changes that effects vowels and consonants by several sounds has been determined and shown its examples.*

**Key words:** Armenian Kipchak, Sound features, Kipchak, Vowels, Consonants

---

\* Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Doktora öğrencisi

Türkçe, Göktürk alfabesinden itibaren, değişik dönemlerde Sogt, Uygur, Mani, Brahmi, Süryani, Arap, Grek, İbrani, Latin, Kiril alfabeleri gibi değişik alfabelerle yazılmış ya da yazılmaktadır. Türkçenin yazımında kullanılan alfabelerden biri de Ermeni alfabesidir.

Ermeni alfabesinin Türkçe metinlerinin yazımında kullanılmasına XIV yüzyıldan itibaren yazma eserlerde, XVIII yüzyıldan itibaren de basma eserlerde yaygın olarak rastlanmaktadır. Türkiye’de ve Ermenilerin göç ettikleri diğer ülkelerde Ermeni harfli Türkçe eserlerin yayımlanması XX yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren giderek azalsa da 1960’lı yıllara kadar devam etmiştir (Pamukçıyan, 2002, XI).

Türkçeyi Ermeni alfabesiyle yazanlar Ukrayna-Polonya Ermenileri ile Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye Cumhuriyeti tebaası Ermeni asıllı vatandaşlardır (Tekin, 1997, 110)

Kıpçakçayı konuşan Ermenilerin yazılı mirası çeşitli ekonomik, politik ve kültürel hayatın alanlarını kapsamaktadır. Bu yazılı eserler, tarihi vakâyinameler, hak kanunları ve tutanaklar, filolojik çalışmalar, dinî eserler, doğal bilimler eserleri olmak üzere altı grupta toplanabilir (Garkavets, 1979, 6; Garkavets, Hurşudyan, 2001, 595).

Türkiye’de ve yurt dışında Ermeni Kıpçakçasının ses, şekil ve cümle bilgisi üzerine yapılan çalışmalar oldukça azdır. Bugüne kadar Ermeni Kıpçakçası ile yazılmış yazmaların daha çok ne zaman, nerede, kimin tarafından yazıldığı ve konuları üzerinde incelemeler ve araştırmalar yapılmıştır. Ermeni Kıpçakçası ile yazılmış yazmalarının tercümelemleri Rusça ve Polonya dillerine yapılmış ve yayımlanmıştır. Bu çalışmalar az olmasına rağmen Ermeni Kıpçakçası hakkında genel bir bilgi vermektedir.

Bu yazımızda Ermeni Kıpçakçasının ses özellikleri üzerinde duracağız.

## 1. Ünlüler

Ermeni alfabesinde /a/, /e/, /è/, /ı/, /i/, /o/, /ø/, /u/ ünlüleri bulunmaktadır.

/a/, /ı/, /i/ sesleri için tek işaret kullanılmaktadır.

/o/ sesi için iki işaret (O o, Ռ ռ) kullanılmakta. Ռ ռ (vo) işareti kelime başında vo-, kelime içinde -ø- okunmaktadır.

/e/ sesi için de iki işaret ( է է, Ե Ե ) bulunmakta. է է (e) işareti kelime içinde açık /e/, Ե Ե (yech) işareti ise kelime başında ye-, kelime içinde kapalı /è/ olarak okunmaktadır.

/u/ sesi için ayrı bir işaret bulunmamaktadır. /u/ sesi ( ու wo+hyun) işaretlerinin birleşiminden oluşmaktadır.

/ö/ ve /ü/ sesleri için Ermeni alfabesinde herhangi bir işaret bulunmamaktadır. Bu nedenle Türkçe kelimeleri okumakta bazı zorluklar oluşmaktadır. /ö/ ve /ü/

sesleri Ermeni Kıpçakçası ile yazılmış metinlerde /o/ ve /u/ olarak geçmektedir. Bu seslerin doğru değerlerinin tespitinde çoğunlukla kelimenin tarihî gelişim seyrinin bilinmesi önemlidir.

Garkavets'e göre Ermeni alfabesi Türkçe kelimelerinin ünlülerini tam olarak açıklamamaktadır (Garkavets, Hurshudian, 2001, XXVI). Bu nedenle A. Garkavets, Ermeni Kıpçakçasıyla yazılmış metinleri Türk transkripsiyonuna göre doğru okuyabilmek için Ermeni alfabesinin işaretlerini tek tek ele alarak ses değerlerini vermektedir (Garkavets, 1987, 120)

Çeşitli seslerin etkisi ile bazı ünlülerin gerek ince sıradan olanlarla, gerekse kalın sıradan olanlarla değişmiş olan örnekler tespit ettik. Buna göre örnekleri şu şekilde gruplandırabiliriz.

### 1.1. Ünlü Değişmeleri

#### 1.1.1. /i/ > /e/ , /e/ > /i/

İlk hecede bulunan /i/ ve /e/ seslerinin Ermeni Kıpçakçasında bazen korunduğunu, bazen de değiştiğini görmekteyiz.

#### 1.1.1.1. İlk hecede /e/ sesini koruyan kelimeler:

<u>ET.</u>	<u>Erm.K.</u>
çerig	çeruv “asker, ordu” (AB, 1618, s. 93; DArmK, 1968, T.I, s. 184)
temir	temir ~ t'emir “demir” (AB, 1618, s. 105; DArmK, 1972, T.IV, s. 745)
kel-	kel- ~ k'el- “gel-“ (AB, 1618, s. 52; RO, 1977, T.XXXIX/1, 3/17; DArmK, 1968, T.II, s. 378)

#### 1.1.1.2. İlk hecede /i/ sesini koruyan kelimeler:

<u>ET.</u>	<u>Erm.K.</u>
kişi	kişi ~ k'ışı “kişi” (AB, 1618, s. 120; RO, 1974, T.XXXVI/2, 426r°/18; DArmK, 1968, T.II, s. 395)
kir-	kir- ~ k'ir- “gir-“ (AB,1618,s.131; ArmQP, 2001,5/7; DArmK, 1968,T.II,s. 395)
tiş	tiş “diş” (DArmK, 1972, T.IV, s. 762)

#### 1.1.1.3. İlk hecede /i/ olup Erm.K'de /e/ sesine dönüşen kelimeler:

<u>ET.</u>	<u>Erm.K.</u>
in-	en- “in-“ (AB, 1618, s. 130; DArmK, 1968, T.I, s. 238)
irin	erin “dudak” (AB, 1618, s. 7, DArmK, 1968, T.I, s. 239)
kit-	ket- “git-“ (RO, 1977, T.XXXIX/1, 1/30)

**1.1.1.4.** İlk hecede /e/ olup Erm.K’de /i/ sesine dönüşen kelimeler:

<u>ET.</u>	<u>Erm.K.</u>
beğ	biy bey” (AB,1618,s.154;RO,1970, T.XXXIII/2,1/30; DArmK,1968,T.I,s. 144)
çeçek	çiçak’ “çiçek” (AB,1618, s.19; DArmK,1968,T.I,s.186; ArmQP,2001, 103/15)

**1.1.2.** /ı/ > /a/

<u>ET.</u>	<u>Erm.K.</u>
ığaç	agaç “ ağaç” (RO, 1970, T.XXXIII/2, 2/45; DArmK, 1968, T.I, s. 53)
butık	butazzz ~ butıa “budak” (AB, 1618, s. 154; DArmK, 1968, T.I, s. 170)

**1.1.3.** /i/ > /a/

<u>ET.</u>	<u>Erm.K.</u>
terij	teran “derin” (AB, 1618, s. 60; RO, 1977, T.XXXIX/1, 5/33)

**1.1.4.** /e / > /a/

<u>ET.</u>	<u>Erm.K.</u>
çiçek	çiçak “çiçek” (AB,1618, s.19; DArmK,1968, T.I,s.186; ArmQP,2001, 103/15)
töşek	toşak’ ~ t’oşak’ “döşek” (AB, 1618, s. 39; RO, 1975, T.XXXVII/2, 1/25)
emgek	emgak’ “ızdırıp, acı” (AB, 1618, s. 165; DArmK, 1968, T.I, s. 236))

**1.2. Ünlü Düzleşmeleri**

**1.2.1.** /ü/ > /a/

Seyrek de olsa /ü/ > /a/ ünlü değişmesi olayı Ermeni Kıpçakçasında görülmektedir.

<u>ET.</u>	<u>Erm.K.</u>
torü	toıra ~ t’oıra “töre, âdet” (DArmK, 1972, T.IV, s. 776)

**1.2.2.** /ü/ > /i/

<u>ET.</u>	<u>Erm.K.</u>
içkü	içk’i “içki” (AB, 1618, s. 54; DArmK, 1968, T.2, s. 286)
eksük	ek’sik’ ~ ek’sig “eksik” (DArmK, 1968, T.I, s. 233)

eçkü eçk'i "keçi" (DArmK, 1968, T.I, s. 233)

**1.2.3.** /u/ > /ı/

ET. Erm.K.

yazuğ yazığ "günah" (AB, 1618, s. 5; DArmK, 1968, T.I, s. 331)

tanuğ tanığ "tanık" (RO, 1978, T.XL/1, 3/11; DArmK, 1972, T.IV, s. 736)

artuğ artığ "fazla" (RO, 1977, T.XXXIX/1, 5/36; RO, 1970, T.XXXIII/2, 2/43, DArmK, 1968, T.I, s. 75)

**1.3. Ünlü Yuvarlaklaşmaları**

Yuvarlaklaşma Kıpçakçanın en önemli ses olaylarından biridir. Ermeni Kıpçakçasında ünlü yuvarlaklaşması olayı, özellikle içinde dudak ünsüzlerinin bulunduğu kelimelerde görülmektedir.

**1.3.1.** /e/ > /ø/

ET. Erm.K.

eb øv "ev" (AB,1618, s. 54; RO, 1978, T., 3v°/3; DArmK, 1969, T.III, s. 595)

seb- søv- "sev-" (AB, 1618, s. 145; DArmK, 1972, T.IV, s. 692)

sebin- søvun- "sevin-" (DArmK, 1972, T.IV, s. 694)

**1.3.2.** /a/ > /u/

ET. Erm.K.

tawar ~ tıwartıvar ~ t'ıvar "davar, mal" (AB, 1618, s. 72; DArmK, 1972, T.IV, s. 79)

**1.3.3.** /ı/ > /u/

ET. Erm.K.

közü hözü "kuzu" (AB, 1618, s. 161; DArmK, 1969, T.III, s. 494)

tapın- tapun- "tapın-" (AB, 1618,s.95; ArmQP,2001, 6/6; DArmK,1972,T.IV, s. 737)

tapıl- tapul- "bulun-" (RO, 1978, T.XL/1, 3v°/11; DArmK, 1972, T.IV, s. 737)

**1.4. Ünlü Düşmesi**

Ünlü düşmesi olayı şu durumlarda ortaya çıkmaktadır.

**1.4.1.** İki heceli kelimelerde, özellikle ünlü ile başlayan bir ek aldıklarında ikinci hecedeki vurgusuz dar ünlülerde /ı, i, u/ düşme görülmektedir.

alın: alınma "ön, ön taraf" (AB, 1618, s. 48, ArmQP, 2001, 5/8)

oğul: oğluğa “oğul” (AB, 1618, s. 101; RO, 1979, T.XLI/1, 421v°/16)

orun: orumnu “yer, kat” (ArmQP, 2001, 7/7)

**1.4.3.** Ermeni Kıpçakçasında bazı kelimelerde, +l<sub>h</sub> isimden isim yapım eki ve +nız, +nız, +mız çokluk 1. ve 2. iyelik şahıs eklerinde düz-dar ünlünün düştüğünü görmekteyiz. Hem yazılmış hem de yazılmamış şekilleri kullanılmaktadır. Araştırmacılar, yazmalarda düz-dar ünlünün düşmesini yazımın hızlandırılmasıyla ilgili olduğunu düşünmekte, Ermeni Kıpçakçasının imlâ özelliği olarak kabul etmektedirler. (Garkavets, Hurhudian, 2001, XXI).

a) Kelimelerde düz-dar ünlünün düşmesi:

ğazlı “günah” (AB, 1618, s. 5) ~ ğaz(ı)ğ (AB, 1618, s. 145)

hılınmağk‘a “yapmaya” (AB, 1618, s. 122) ~ h(ı)lınmağk‘a (AB, 1618, s. 28)

hız “kız” (RO, 1970, T.XXXIII/2, 2/16) ~ h(ı)z (RO, 1970, T.XXXIII/2, 1/12; 1978, T.XL/1, 1/4)

b) +l<sub>h</sub> ekinde düz-dar ünlünün düşmesi:

ğaman+l<sub>h</sub>+ı “kötülüğü” (AB, 1618, s. 103) ~ ğaman+l(ı)ğ+ları (AB, 1618, s. 106)

ğan+l<sub>h</sub>+ını “hanlığını” (AB, 1618, s. 35) ~ ğan+l(ı)ğ+nı (AB, 1618, s. 158)

c) +nız, +nız, +mız çokluk 1. ve 2. iyelik şahıs eklerinde düz-dar ünlünün düşmesi

biylik+i+n(ı)z “beyliğiniz” (AB, 1618, s. 6)

ğol+lar+i+m(ı)z “kollarımız” (RO, 1978, T.XL/1, 3/13)

## 1.5. Ünlü Uyumu

Türkçede kalınlık-incelik ve düzlük-yuvarlaklık olmak üzere iki ünlü uyumu bulunmaktadır.

**1.5.1.** Kalınlık-incelik uyumu.

**1.5.1.1.** Kalınlık-incelik uyumu Ermeni Kıpçakçasında Türkçe kelimelerde olduğu gibi eklerde de tam olarak hakim değildir.

a) Kelimelerde kalınlık-incelik uyumuna aykırılık:

keça ~ k‘eça ~ k‘yeça “gece” (AB, 1618, s. 10, s. 41, s. 110)

ğohari “yukarı” (RO, 1978, T.XL/1, 1/6)

biyanç “sevinç” (RO, 1974, T.XXXVI/2, 426r°/30)

b) Eklerde kalınlık-incelik uyumuna aykırılık:

bugun-gi “bugünkü” (AB,1618,s.163; RO, 1979, T.XLI/1,421r°/6; RO,1974,T.XXXVII/1, 2/4)

baş-çi “başkan” (AB, 1618, s. 93)

bağ-uçi “bakıcı, bakan”(AB, 1618, s. 138; DArmK, 1968, T.I, s. 106)

**1.5.1.2.** Ermeni Kıpçakçasında yabancı kelimeler aldıkları eklerle çoğu zaman uyum içinde, bazı örneklerde ise uyum dışındadır.

a) Uyum içinde olanlar:

dinsiz-lik’ “dinsizlik” (AB, 1618, s. 140)

cuvut-lar “Yahudiler” (RO,1977,T.XXXIX/1, 1/4)

şağawat-ın-dan “şefkatinden” (RO, 1970, T.XXXIII/2, 1/22)

b) Uyum dışında kalanlar:

emin-lik’-k’a “huzura” (AB, 1618, s. 33)

algış-ni “duayı” (AB, 1618, s. 146)

biy-ga “beye” (AB, 1618, s. 110)

**1.5.2.** Düzlük-yuvarlaklık uyumu.

Düzlük-yuvarlaklık uyumunun hem Türkçe hem de yabancı kelimelerde tam anlamıyla hakim olduğunu söylemek mümkün değildir.

a) Uyum içinde olanlar:

uçun “için” (AB, 1618, s. 15; RO, 1979,T.XLI/1, 421v°/10)

toğruluğunun “doğruluğun” (AB, 1618, s. 149; ArmQP, 2001, 5/8)

b) Uyum dışında kalanlar:

aruv “arı, temiz” (AB, 1618, s. 146; DArmK, 1968, T.I, s. 76)

ağot’k’ “dua” (AB, 1618, s. 1)

## 2. Ünsüzler

Ermeni Kıpçakçası alfabesinde 32 ünsüz bulunmaktadır. Bu ünsüzler şunlardır: /b/, /c/, /ç/, /d/, /dz/, /f/, /g/, /ğ/, /h/, /h/, /j/, /k/, /k’/, /l/, /m/, /n/, /ñ/, /p/, /p’/, /r/, /i/, /s/, /ş/, /t/, /t’/, /ts/, /ts’/, /v/, /w/, /y/, /z/. Türkçe kelimeler /c/, /f/, /g/, /h/, /j/, /l/, /n/, /p/, /p’/, /r/, /ş/, /ts/, /v/, /z/ sesleri ile başlamaz. Tespit edebildiğimiz örnekler Ermeni Kıpçakçasında bu ünsüzlerle de kelimelerin varlığını ortaya koymaktadır. Ancak bu kelimeler ya yabancı kökenli ya da taklidi kelimeler olup Ermeni Kıpçakçasında kullanılmaktadır (cıns (A.) “halk, ulus”, frišta (F.) “melek”, galacı (Erm.) “kelime, söz”, har (F.) “her”, joğovurt (Erm.) “halk”, lusaworiç (Erm.) “aydınlatan”, nahadag (Erm.) “şehit”, poşman (F.) “pişman”, p’orısank’ (Erm.) “belâ”, şağawat’ (A.) “şefkat”, ts’atsum (Erm.) “öfke”, vernadun (Erm.) “üst kat”, zından (F.) “zindan”, vay “vah”)

Ermeni Kıpçakçasında bazı ünsüzler için iki işaret bulunmaktadır. Bu ünsüzlerden biri ön damaksıl diğeri ise art damaksıldır ve ayrı işaretlerle verilmektedir. Ancak sağlam bir kaideye bağlı olmadan /k' /, /t' / art damaksıl ünsüzler /k/, /t/ ön damaksılların yerine kullanılmaktadırlar. Örneğin, bir kelime iki şekilde yazılabilmektedir (kun ~ k' un “gün”, ata ~ at' a “baba”, kel- ~ k' el- “gel-“, temir ~ t' emir “demir” vb.). Bu da bize bir zorluk yaratmaktadır. Çünkü ünsüzün ne zaman ön damaksıl ne zaman da art damaksıl olarak kullanıldığı ayırılmamaktadır.

Damaksıl /ŋ/ Ermeni Kıpçakçasında kendini korumaktadır. Ancak damaksıl /ŋ/'nın yanında normal /n/ ünsüzü de kullanılmaktadır. Ermeni Kıpçakçasıyla yazılmış yazmalarında damaksıl /ŋ/ iki şekilde geçmektedir. Ya **Մ** (nu+gyun) ya da yalnız **դ** (gyun) işareti ile yazılmaktadır.

A. Garkavets, bu yazmalarında damaksıl /ŋ/ yerine normal /n/'nin kullanılmasını n diyalektini kullananlar tarafından yeniden yazıldığından kaynaklandığını söylemekte ve buna örnek olarak Mat. 2403 dua kitabını yeniden yazan Zamostye'den Murad'ın oğlu diakon Misko'yu örnek olarak vermektedir (Garkavets, 1987, 131).

Hem aynı kelimelerde hem de aynı eklerde damaksıl /ŋ/'nin yanı sıra normal /n/ de kullanılmaktadır (ata-niŋ~ ata-nın, mi ŋ ~ min, a ŋ - ~ an- vb.).

## 2.1. Ünsüz Değişimleri

### 2.1.1. /b/ > /m/

Kelime başı ve kelime içi /b/ sesi Ermeni Kıpçakçasında korunmaktadır.

ET.            Erm.K.

Biz biz “biz” (AB, 1618, s. 19; DArmK, 1968, T.I, s. 147)

bağ bağ “bağ” (AB, 1618, s. 158; DArmK, 1968, T.I, s. 102)

yalbar-            yalbar- “yalvar-“ (AB, 1618, s. 31; DArmK, 1968, T.II, s. 306)

Ancak kelime bünyesinde normal /n/ ve damaksıl /ŋ/ seslerini bulunduran bazı kelimelerin ön seslerindeki /b/ sesi tamamen çift dudak ünsüzü olan /m/'ye dönüşmektedir. Ermeni Kıpçakçasında bu ses değişimi b-n/ŋ > m-n/ŋ tarzında birkaç örnekte görülmektedir.

ET.            Erm.K.

ben            men “ben” (AB, 1618, s. 8; DArmK, 1969, T.III, s. 522)

biŋ/miŋ        min ~ miŋ “bin” (RO, 1974,T.XXXVII/1, 1/3; RO, 1977, T.XXXIX/1, 1/8; DArmK, 1969, T.III, s. 525)

bin-            min- “bin-“ (DArmK, 1969, T.III, s. 525)

b-n/ŋ > m-n/ŋ değişimi bütün örneklerde görülmemektedir. İşaret zamiri



*bu*, isim çekim ekleri aldığı zaman ortaya gelen n bağlama ünsüzünün etkisiyle kelime başı /b/ sesi dudak ünsüzü olan /m/’ye dönüşmektedir. Bazı yazmalarında ise kelime başı /b/ korunmaktadır. Hem ayrı hem de aynı yazmalarında aynı anda iki şeklin de kullanıldığı görülmektedir.

bu (RO, 1974,T.XXXVII/1, 1/1; DArmK, 1968, T.I, s. 164)

bu-nu η (RO, 1970,T.XXXIII/2, 1/15)

bu-n-da (RO, 1970,T.XXXIII/2, 1/43, 2/9)

mu-n-dan (AB, 1618, s. 28)

mu-nu η (RO, 1970,T.XXXIII/2, 1/41)

*bol-* fiilinde kelime başındaki /b/ sesi Ermeni Kıpçakçasında (böl-) korunmaktadır. Ancak pöl- şekli de ender olarak görülmektedir: tas pöl- (AB, 1618, s. 104; DArmK, 1972, T.IV, s. 739). AB’de fiilin hem /b/’li hem de /p/’li şekilleri kullanılmaktadır. Ermeni Kıpçakçası sözlüğünde (DArmK, 1968-1972. T. I, 153) öl- şekli yıldızlı olarak vermektedir. Ancak taradığımız yazmalarda fiilin öl- şekline rastlayamadık.

### 2.1.2. /b/ > /v/

**2.1.2.1.** Ermeni Kıpçakçasında kelime başındaki /b/ sesi korunmaktadır. Ancak *ber-* “ver-” fiilinde ikili kullanım söz konusudur. Bazı belgelerde /b/’li (OR, T.XXXIII/2, 1970, 67-69; T.XXXVI/2, 1974, 119-131; T. XXXVII/2, 1975, 33-47; Garkavets, Hurhudian, 2001, DArmK, 1968, T. I, 127), bazı belgelerde ise hem /b/’li hem de /v/’li (RO, T. XXXVII/1, 1974, 47-59; T. XXXIX/1, 1977, 85-132) şekilleri kullanılmaktadır. Kelime başı /b/ > /v/ değişmesi yalnız 1605’te Edirne ve 1599’da İstanbul’da yazılan belgelerde görülmektedir. Bu da bize Ermeni Kıpçakçasında Osmanlıcanın etkisi olduğunu göstermektedir.

**2.1.2.2.** Kelime sonunda bulunan /b/ sesi Ermeni Kıpçakçasında /v/ sesine dönüşmektedir.

ET.            Erm.K.

sub            suv “su” (AB, 1618, s. 15; DArmK, 1972, T.IV, s. 717)

eb            oν “ev” (AB, 1618, s. 54; RO, 1970,T.XXXIII/2,  
1/31)

seb- soν- “sev-“ (AB, 1618, s. 145; DArmK, 1972, T.IV, s. 692)

### 2.1.3. /k/ > /h/

Bütün /k/ sesleri Ermeni Kıpçakçasında /h/ sesine dönüşmektedir.

**2.1.3.1.** Kelime başında /k/ > /h/

ET.            Erm.K.

kal- hal- “kal-“ (AB,1618,s.20; RO, 1974, T.XXXVII/1,1/2; 1970,T. XXXIII, 2/50)

karın harın “karın” (AB, 1618, s. 147; DArmK, 1969, T.III, s. 453)

kol hol “kol” (AB, 1618, s. 115; RO, 1974, T.XXXVII/1, 2/6)

### 2.1.3.2. Kelime içinde /k/ > /h/

ET. Erm.K.

korķu horķu “korku” (AB, 1618,s.15; ArmQP,2001,2/11; DArmK, 1969,T.III,s. 487)

oķsaş oħsaş “benzeme” (AB, 1618, s. 28; DArmK, 1969, T.III, s. 571)

çikar- çıħar- “çıkır-“ (AB, 1618, s. 149; DArmK, 1968, T.I, s. 190)

### 2.1.3.3. Kelime sonunda /k/ > /h/

ET. Erm.K.

aķ aħ “ak, beyaz” (AB,1618,s.146; RO, 1970, T.XXXIII/2, 1/28; DArmK, 1968, T.I, s. 56)

ayaķ ayaħ “ayak” (AB, 1618, s. 50; DArmK, 1968, T.I, s. 92)

çik- çıħ- “çık-“ (AB,1618,s.13; RO, 1977, T.XXXIX/1, 1/3; DArmK,1968,T.I,s. 189)

### 2.1.3.4. Eklerde /k/ > /h/

ET. Erm.K.

-lık,-luk -lıħ,-luħ (İsimden isim yapım eki)

-maķ -maħ (Sıfat-fiil eki)

-dıķ,-duķ -dıħ,-duħ (Belirli geçmiş zaman eki)

-uķ -uħ (Fiilden-isim yapım eki)

### 2.1.4. /g/ > /k’/

2.1.4.1. Kelime sonunda bulunan fiilden isim yapım eki /g/ Ermeni Kıpçakçasında /k’ /’ye dönüşmektedir.

ET. Erm.K.

sürüg suruk’ “sürü” (DArmK, 1972, T.IV, s. 714)

bilig bilik’ “bilgi” (RO, 1970, T.XXXIII/2, 2/26)

**2.1.4.2.** Eklerin başında bulunan g'ler korunmaktadır.

-gay, (Gelecek zaman eki), -gan, (Sıfat-fiil eki)

**2.1.5.** /g/, /ğ/ > /v/ (/y/)

/g/, /ğ/ seslerinin /v/ olması Ermeni Kıpçakçasının başlıca özelliklerinden biridir. Hemen hemen bütün örneklerde görüldüğü gibi yaygınlaşmış bir ses olayı olarak ortaya çıkmaktadır.

**2.1.5.1.** Kelime içinde /g/, /ğ/ > /v/ (/y/)

ET. Erm.K.

soğık sovuğ “soğuk” (AB, 1618, s. 77; DArmK, 1972, T.IV, s. 693)

öğret- ovrat- ~ ovrat' - “öğret-“ (AB, 1618, s. 147; DArmK, 1969, T.III, s. 597)

bağla- bağla- ~ bayla- “bağla-“ (AB, 1618, s. 93; DArmK, 1968, T.I, s. 104)

**2.1.5.1.** Kelime sonunda /g/, /ğ/ > /v/ (/y/)

ET. Erm.K.

arığ aruv “arı, temiz” (AB, 1618, s. 146; DArmK, 1968, T.I, s. 76)

çerig çeruv “asker, ordu” (AB, 1618, s. 93; DArmK, 1968, T.I, s. 184)

tög- töv- ~ t'öv- “döv-“ (DArmK, 1972, T.IV, s. 779)

**2.1.6.** /t/ > /d/

**2.1.6.1.** Ermeni Kıpçakçasında Türkçe asıllı kelimelerin kelime başında bulunan /t/ ve /t' / sesleri kendilerini korumaktadırlar.

ET. Erm.K

tag tag ~ t' ağ “dağ” (AB, 1618, s. 9, s. 78; DArmK, 1972, T.IV, s. 728)

tur- tur-~t' ur- “dur-“ (AB,1618,s.27;RO,1970, T.XXXIII/2, 1/6; DArmK, 1972,T.IV, s.785)

tanı- tanı- “tanı-“ (AB, 1618, s. 99; DArmK, 1972, T.IV, s. 736)

**2.1.6.2.** Ancak bazı kelime başı /t'/li kelimeler Ermeni Kıpçakçasında /d'/li olarak kullanılmaktadır.

ET Erm.K

tegül dugul “değil” (AB, 1618, s. 18; RO, 1974, T.XXXVI/2, 426r°/16; RO, 1977, T.XXXIX/1, 4/6)

tört dört “dört” (DArmK, 1968, T.I, s. 214)

**2.1.6.3.** Bazı kelimelerde ise, ön ve iç sesteki /t/, /t'/ler bazen /d/ olduğu, bazen her iki şeklinin de kullanıldığı görülmektedir.

ET.            Erm.K  
ant            and iç- ~ ant iç- “yemin et-“ (AB, 1618, s. 54; DArmK, 1968, T.I, s. 69)

tamar            damar ~ tamar ~ t‘amar “damar” (DArmK, 1968,T.I, s.205; 1972, T.IV, s.734)

**2.1.7.** /ğ/ > /h/

Kelime içindeki /ğ/ sesi Ermeni Kıpçakçasında /h/ sesine dönüşmektedir. Bazı örneklerde hem /ğ/'li hem de /h/'li şekiller kullanılmaktadır.

ET.            Erm.K  
oğlan            oğlan~oğlan “oğlan” (RO, 1970, T.XXXIII/2, 1/29, 2/42; RO, 1974, T.XXXVII/1, 1/1, 2/11)

oğul oğul ~ oğul “oğul” (RO, 1977,T.XXXIX/1, ; RO, 1979,T.XLI/1, 421r°/11)

ağız            ağız ~ ahız “ağız” (AB, 1618, s. 138, s. 4)

**2.1.8.** /k/, /k'/

Kelime başı /k/ ve /k'/ler Ermeni Kıpçakçasında kendini korumaktadırlar.

ET.            Erm.K  
kel- kel- ~ k‘el- “gel-“ (RO, 1978, T.XL/1, 2/5; 1975, T.XXXVII/2, 1/5)  
keç- keç- “geç-“ (AB, 1618, s. 52; DArmK, 1968, T.II, s. 395)

kir- kir- ~ k‘ir- “gir-“ (RO, 1974, T.XXXVI/2, 426r°/19; RO, 1977, T.XXXIX/1, 21197/5)

**2.1.9.** /d/ > /y/ (/d/ > /d/ > /y/)

Kelime içinde ve kelime sonunda bulunan /d/ sesi Ermeni Kıpçakçasında tamamen /y/ sesine dönüşmüştür.

**2.1.9.1.** İç seste /d/ > /y/

ET.            Erm.K  
kağgur-            hayğur-            “kaygılan-, kederlenmek” (AB,1618,s.122; DArmK,1969,T.III, s.464)

kağgu            hayğu “kaygı, keder” (AB, 1618, s. 47; DArmK, 1969, T.III, s. 464)

kuđruk            huyrıuđ “kuyruk” (DArmK, 1969, T.III, s. 506)

**2.1.9.2. Son seste /d/ > /y/****ET.** **Erm.K**

keđ- kiy- ~ k' iy- "giy-" (AB, 1618, s. 113; RO, 1978, T.XL/1, V1186/23)

kođ- ğoy- "koy-" (AB, 1618, s. 48; DArmK, 1969, T.III, s. 490)

tod- t'oy- "doy-" (DArmK, 1972, T.IV, s. 780)

**2.2. Ünsüz Türemesi****2.2.1. Kelime sonunda /ħ/ sesinin türemesi:****ET.** **Erm.K**

tamu tamuħ ~ t' amuħ "cehennem" (AB, 1618, s. 11; ArmQP, 2001, 6/6; DArmK, 1968, T.I, s.133)

**2.2.2. Kelime başında /y/ sesinin türemesi:**

Kelime başı /y/ sesinin türemesi Ermeni Kıpçakçasında Ƴıġla- "aġla-" (AB, 1618, s. 70) ve Ƴırla- "şarkı söyle-" (AB, 1618, s. 154) kelimelerinde tespit ettik. Ancak Ermeni Kıpçakçası sözlüğünde Ƴıġla- fiilinin yanında iġla- şekli de verilmektedir (DArmK, 1968, T.II, s. 341, s. 346).

**2.3. Ünsüz Düşmesi****2.3.1. /g/, /ğ/ > ø**

**2.3.1.1.** Tek heceli kelimelerin sonunda bulunan /ğ/ sesi Ermeni Kıpçakçasında kendini korumaktadır.

**ET.** **Erm.K**

baġ baġ "baġ" (AB, 1618, s. 158; DArmK, 1968, T.I, s. 102)

taġ taġ "daġ" (AB, 1618, s. 78; DArmK, 1972, T.IV, s. 728)

toġ- toġ- ~ t' oġ- "doġ-" (AB, 1618, s. 130; DArmK, 1972, T.IV, s. 769)

**2.3.1.2. Birden fazla heceli kelimelerde /ğ/, /g/ sesi düşmektedir.****ET.** **Erm.K**

ķuruġ ħuru "kuru" (AB, 1618, s. 36; DArmK, 1968, T.II, s. 500)

küçlüġ k' uçlu "güçlü" (DArmK, 1968, T.II, s. 429)

kiçiġ k' içi "küçük" (AB, 1618, s. 139; RO, 1974, T.XXXVI/2, 426r°/21)

**2.3.1.3. İç sesteki /ğ/'lar genellikle düşmektedir.****ET.** **Erm.K**

kergek k' erak' "gerek" (RO,1975, T.XXXVII/2, 1/17;  
DArmK, 1968, T.II, s. 384)

kulgak hulah "kulak" (AB, 1618, s. 10; DArmK, 1969, T.III, s. 496)

Ancak bazı kelimelerde iç sesteki ve ek başında bulunan /ğ/ sesi korunmaktadır.

ET. Erm.K

yalgan yalğan "yalan" (AB, 1618,s.117; ArmQP, 2001,5/6; DArmK, 1968,T.II, s.306)

kağan- hağan- "kazan-" (ArmQP, 2001, 6/7; DArmK, 1969, T.III, s. 470)

### 2.3.2. /y/ > ø

Kelime başı /y/ sesi Ermeni Kıpçakçasında da /y/'lidir, Ancak bazı kelimelerde /y/ sesi düşmüştür. Kelime başı /y/ ünsüzünün düz-dar ünlülerin önünde düşmesi Ermeni Kıpçakçasında birkaç kelimedede görülmektedir.

ET. Erm.K

yigit igit ~ igit' "yiğit" (AB,1618, s.143; ArmQP,2001,8/3; DArmK,1968,T. II, s.287)

yigrmi igirmi "yirmi" (RO, 1970, T.XXXIII/1, 3/15)

### 2.3.3. /r/ > ø

ET. Erm.K

qurtul- hutul- "kurtul-" (AB, 1618, s. 161)

birle bila "ile" (AB, 1618, s. 4; DArmK, 1968, T.I, s.133)

berk bek' "kuvvetli, güçlü" (AB, 1618, s. 38; DArmK, 1968, T.I, s.124)

## 2.4. Ünsüz benzeşmesi

### 2.4.1. /tt/ > /t/

işit-ti > işit-(t)i (AB, 1618, s. 39)

### 2.4.2. /ll/ > /l/

kul-luğ > kul-(l)uğ (RO, 1979, T.XLI/1, 421v°/29)

## 2.5. Ünsüz tonlulaşması

Sesli karşılığı olan sessiz ünsüzlerin tonlulaşması olayı Ermeni Kıpçakçasında fazla görülmemektedir. Ötümlü ünsüzden sonra ve iki ünlü arasında bulunan /k/ sesinin tonlulaşması olayını şu örneklerde tespit ettik.

a) Kelimelerde /k/ sesinin tonlulaşması:

ET.            Erm.K

bakır            bağır “bakır” (RO, 1979, T.XLI/1, 422r°/22)

alkış alğış “hayır dua” (RO, 1970, T.XXXIII/2, 2/27; DArmK, 1968, T.I, s. 63)

b) Eklerde /k/ sesinin tonlulaşması:

-mag:            bil-mag-a “bilmeye” (RO, 1978, T.XL/1, 3/3)

kel-mag-a “gelmeye” (AB, 1618, s. 124)

öldür-mag-a “öldürmeye” (AB, 1618, s. 139)

-gi:            aval-gi “evelki” (AB, 1618, s. 1; RO, 1979, T.XLI/1, 421r°/13)

burun-gi “önceki” (AB, 1618, s. 113)

bugun-gi “bugünkü” (AB, 1618, 163/10; RO, 1979, T.XLI/1, 421r°/6)

## 2.6. Ünsüz tonsuzlaşması

Diş eti ünsüzlerinden olan ötümlü /z/ sesi, özellikle kelime sonunda ötümsüz karşılığı olan /s/ sesine dönüşebilmektedir. Geniş zaman olumsuzluk bildiren -maz eki Ermeni Kıpçakçasında -mas şeklindedir.

aç-mas “açmaz” (AB, 1618, s. 49),

işit-mas “işitmez” (AB, 1618, s. 49)

hoy-mas “koymaz, bırakmaz” (AB, 1618, s. 5)

## Kaynaklar ve kısaltmalar

A.            : Arapça

AB.            : *Algış Bitigi*, Lvov, 1618 (Leiden Üniversitesi Kütüphanesinde B.U. 878 G.9 no’da muhafaza edilmektedir.)

ArmQP: Garkavets A. ve Hurshudian E., *Armenian-Qypchaq Psalter Written by Deakon Lussig From Lviv 1575/1580*, “Desht-i Qypchaq”, Almaty, 2001

bk.            : bakınız

DArmK        : Trıyarski E., *Dictionnaire Armeno-Kıprchak d’arres trois manuscrits des collections Viennoises*, C. 1-4, Warszawa, 1968-1972

Erm.            : Ermenice

Erm.K.        : Ermeni Kıpçakçası

ET.            : Eski Türkçe

F.              : Farsça

- Garkavets : Garkavets, A., *Kıpçakskiye Yazıki: Kumanskiy: Armyano-Kıpçakskiy (Glava 2. Armyano-Kıpçakskiy Yazık po pamyatnikam XVI-XVII vv., Almaty 1987.*
- : Garkavets, A. *Konvergentsiya Armyano-Kıpçakskogo yazıka k slovyanskim v XVI-XVII vv, "Naukova Dumka", Kiev 1979.*
- Garkavets, Hurshudian : Garkavets, A. ve Hurshudian, E., *Armenian-Qıpchaq Psalter Written by Deakon Lussig From Lviv 1575/1580, Desht-i Qıpchaq, Almaty 2001.*
- Pamukçıyan : Pamukçıyan, K., *Ermeni Harfli Türkçe Metinler, Aras Yayıncılık, İstanbul 2002.*
- RO : Dashkevich, P. ve Triyarski E., "Armyano-Kıpçakskiye predbraçniye dogovori iz Lvova (1598-1638)", *Rocznik Orientalistyczny, T. XXXIII/2, 1970, s. 67-107*  
"Armyano-Kıpçakskiye denejniye dokumenti iz Lvova (konets XVI veka -1657 god)", *Rocznik Orientalistyczny, T. XL/1, 1978, s. 49-69*  
"Pyat Armyano-Kıpçakskih dokumentov iz Lvovskih kolleksiy (1599 -1669)", *Rocznik Orientalistyczny, T. XXXIX/1, 1977, s. 85-132*  
"Drevneyskiy Armyano-Kıpçakskiy dokument iz Lvovskih kolleksiy (1583) i izuçeniye bilingov predvlasnih dogovorov Lvovskih armyan", *Rocznik Orientalistyczny, T. XXXVII/1, 1975, s. 33-47*  
"Armyano-Kıpçakskiye dolgoviye obyazatelstva iz Edirne (1609) i Lvova (1615)", *Rocznik Orientalistyczny, T. XXXVII/1, 1974, s. 47-58*  
"Armyano-Kıpçakskoye zaveşçaniye iz Lvova 1617 goda i sovremennyy yemu polskiy perevod", *Rocznik Orientalistyczny, T. XXXVI/2, 1974, s. 119-131*  
"Tri Armyano-Kıpçakskih zapisi Lvovskogo Armyanskogo duhovnogo suda 1625 goda", *Rocznik Orientalistyczny, T. XLI/1, 1979, s. 57-75*
- Tekin : Tekin, T., *Tarih Boyunca Türkçenin Yazımı, Simurg Yayınları, Ankara 1997.*
- vb. : ve benzeri